

LA DISFRESSA DE L'AMOR CORTÈS:
JOAN BERENGUER DE MASDOVELLES I EL SEU CANÇONER¹

Vicenç Beltran
Universitat de Barcelona

Els estudis sobre l'amor cortès estan sortint progressivament del cercle viciós on voltaven sense parar des del segle passat, quan els més antics provençalistes van descriure per primera vegada l'eròtica dels trobadors. L'anàlisi de la doctrina exposada en la lírica provençal havia erigit una ètica i una metafísica que, amb més o menys distorsions, donava una explicació a les propostes del seus textos, de vegades sorprenents i fins i tot oposades al sentit comú i a no poques característiques de la societat i l'ètica medieval, intensament condicionada per la tradició eclesiàstica;² la constatació d'altres visions del problema de l'amor a la mateixa literatura medieval, i molt en particular a les primeres novel·les artúriques, obligà ben aviat a remodelar aquella teoria a fi de donar entrada a uns usos amorosos de vegades for-

¹ Una primera versió d'aquest treball fou llegida al col·loqui "Subjectivitat, llengua i retòrica: Joan Berenguer de Masdovelles", en *Écrire sur soi en Catalogne au Moyen Âge*, Université de la Sorbonne, Centre d'Études Catalanes, Paris, 14 de desembre de 2000, organitzat per les prof. M.-C. Zimmermann i D. de Coucelles.

² La pedra fonamental de l'edifici és encara A. Jeanroy, *La poésie lyrique des troubadours*, Paris-Toulouse, 1932, reimpressió facsimilar de Slatkine, Genève, 1973, cap. III, al que s'ha d'afegir M. Lazar, *Amour courtois et fin'amors dans la littérature du XIIIe siècle*, Paris, 1964 i Ch. Camproux, *Le joy d'amor des troubadours*, Montpellier, 1965. Vegeu també l'aportació de P. Dilzenbacher, "Pour une histoire de l'amour au moyen âge", *Le Moyen Âge*, 93 (1987), pp. 223-240 y J. Larmat, "La conception de la fin'amor chez quelques troubadours", en *Studia Occitanica in Memoriam Paul Remy*, Medieval Institute Publications, Kalamazoo (Michigan), 1986, vol. I, pp. 87-100.

ça diferenciats.³ Mentrestant, també la concepció d'una eròtica descarnalitzada quedava progressivament de banda a fi d'admetre una interpretació més adient als usos amorosos occidentals després del 68, però també a fi d'acollir les noves concepcions de la teoria literària que durant aquells anys s'estava forjant⁴.

En les últimes dècades, els canvis fonamentals han estat aportats des d'àrees col·laterals als estudis literaris, i està encara per fer una síntesi del què tot això representa en el context dels nostre camp de treball. Estudis sobre història de la medicina, centrats en el concepte de l'amor *hereos*,⁵ o des de la perspectiva de la filosofia de la Natura,⁶ de la teologia⁷ o des de la història de la societat i de la cultura⁸ han renovat profundament el nostre

³ Vegeu J. Frappier, "Vues sur les conceptions courtoises dans les littératures d'oc et d'oïl au XIIe siècle", *Cahiers de Civilisation Médiévale*, 2 (1959), pp. 135-156 i R. Nelli, *L'érotique des troubadours*, Privat, Toulouse, 1963.

⁴ A més dels llibres de Lazar i Nelli, suara citats, vegeu per exemple la perspectiva de J.-Ch. Payen, "La 'mise en roman' du mariage dans la littérature française des XIIe et XIIIe siècles: de l'évolution idéologique à la typologie des genres", dins W. Van Hoecke i A. Welkenhuysen, eds., *Love and Marriage in the Twelfth-Century*, Leuven University Press, Leuven, 1981, pp. 219-235.

⁵ Vegeu J. L. Lowes, "The Loveres Maladye of Hereos", *Modern Philology*, 10 (1913-1914), pp. 491-546, B. Nardi, "L'amore e i medici medievali", *Studi in onore di Angelo Monteverdi*, Modena, 1959, vol. 2, pp. 517-542, J. Schneck, "The Love-Sick Patient in the History of Medicine", *The Journal of History of Medicine*, 12 (1957), pp. 266-276, M. Ciavolella, *La 'Malattia d'amore' dall'Antichità al Medioevo*, Bulzoni, Roma, 1976 i la seva "Medieval Medicine and Arcite's Love Sickness", *Florilegium*, 1 (1979), pp. 22-241 i L. Thomasset, "La représentation de la sexualité et de la génération dans la pensée scientifique médiévale", dins *Love and Marriage in the Twelfth-Century*, pp. 1-7; com a exemple d'aquest tipus de tractats tenim l'edició d'A. de Vilanova, *Tractatus de amore heroico*, ed. de L. Garcia Ballester, J. A. Paniagua i M. R. McVaugh, dins la seva *Opera Medica Omnia*, vol. 3, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1985.

⁶ Vegeu P. Càtedra, *Amor y pedagogía en la Edad Media*, Universidad de Salamanca, Salamanca, 1989 per al s. XV, F. Tauste Alcocer, *Opus Naturae. La influencia de la tradición del Timeo en la Cosmographia de Bernardo Silvestre*, PPU, Barcelona, 1995 per a l'època dels orígens i L. Badia, *Tradicció i modernitat als segles XIV i XV. Estudis e cultura literària i lectures d'Ausiàs March*, Institut Universitari de Filologia Valenciana-Abadia de Montserrat, València-Barcelona, 1993.

⁷ Vegeu M. Siguán Soler, *La psicología del amor en los cistercienses del siglo XII*, edició revisada i anotada por Ll. Sagalés Cisquella, Abadia de Poblet, Poblet, 1992 (però redactat el 1952) i A. Pulega, *Amore cortese e modelli teologici. Guglielmo IX, Chrétien de Troyes, Dante*, Jaca Book, Milano, 1995.

⁸ En particular, els estudis sobre la història de la sexualitat, com és el cas de J.-L.

coneixement sobre els usos amorosos reals durant l'Edat Mitjana. Caldrà recordar també l'existència de treballs cada vegada més acurats sobre els usos eròtics (no crec que pugui anomenar-los amorosos) tal com estan descrits en la documentació, en particular en els plets sobre moral sexual.⁹ Amb tot, hi ha un problema, fonamental per a un filòleg, que roman encara força fosc: què representava l'amor cortès en la vida quotidiana de la societat medieval i, en particular, de la noblesa i les classes benestants? Com s'articulava la teoria utòpica d'un amor carnal i lliure en el funcionament d'una societat on la dona vivia permanentment sota la custòdia dels homes i on l'ideal moral de la sexualitat estava estrictament vigilat per l'ortodòxia eclesiàstica?¹⁰ O si voleu una formulació més estricta, quina relació hi havia entre la retòrica i la doctrina de l'amor cortès i els usos amorosos de la societat?

Flandrin, *Familles, parenté, maison, sexualité dans l'ancienne société*, Hachette, Paris, 1976, del qual hi ha traducció castellana a Crítica, Barcelona, 1979 i portuguesa a Estampa, Lisboa, 1991 i *Le sexe et l'Occident. Évolution des attitudes et des comportements*, Seuil, Paris, 1981. Però aquests treballs, per a l'aspecte que ara ens importa, es fonamenten encara en els de E. Köhler, per exemple, "Observations historiques et sociologiques sur la poésie des troubadours", *Cahiers de Civilisation Médiévale*, 7 (1964), pp. 27-51, avui en versió italiana a *Sociologia della fin'amor. Saggi trovadorici*, Liviana Editrice, Padova, 1976, pp. 1-18 i 18-38 i els de G. Duby, "Les 'jeunes' dans la société aristocratique dans la France du Nord-Ouest au XII siècle", *Annales. Économies, sociétés, civilisations*, 19 (1964), pp. 835-846, a més de *Que sait-on de l'amour en France au XIIe siècle?*, The Zaharoff Lecture for 1982-1983, Clarendon Press, Oxford, 1983 i *À propos de l'amour que l'on dit courtois*, Académie Royale de Langue et de Littérature Française, Brusel·les, 1986, tots dos inclosos a *Mâle Moyen Âge. De l'amour et d'autres essais*, Flammarion, Paris, 1988, i tots tres reeditats avui a *Féodalité*, Gallimard, Paris, 1996, pp. 1383-1397, 1399-1411 i 1413-1420. Els estudis sobre història de la família, sovintegen a partir del seu *Le chevalier, la femme et le prêtre. Le mariage dans la France Féodale*, Hachette, Paris, 1981, avui dins *Feodalité*, pp. 1161-1381.

⁹ De fet, han passat desapercebuts per als filòlegs els dos reculls, de J. Miret y Sans, *Sempre han tingut béch les oques. Apuntacions per la historia de les costumes privades (primera serie)*, F. Badia, Barcelona, 1905, i *Sempre han tingut béch les oques. Apuntacions per la historia de les costumes privades (segona serie)*, F. Badia, Barcelona, 1906. Un d'aquells plets ha estat publicat novament *in extenso*, per J. A. Rabella i Ribas, *Un matrimoni desavingut i un gat metzinat. Procés criminal barceloní del segle XIV*, Curial-Abadia de Montserrat, Barcelona, 1998.

¹⁰ Per a aquesta paradoxa vegeu per exemple els materials recollits per L. Badia, "E visch de ço que persones no tasten. De l'ebrietat amorosa en els poemes de *Llir entre cards*", dins R. Alemany, ed., *Estudis de Literatura Catalana al País Valencià*, Ajuntament de Benidorm-Universitat d'Alacant, Alacant, 1987, pp. 11-24, que cito per l'edició ampliada i refosa del seu recull *Tradicció i modernitat als segles XIV i XV*, pp. 143-166.

Avui vull cridar l'atenció sobre la llum que aquests problemes poden trobar en un dels cançoners catalans del quatre-cents més ben coneguts (l'únic del qual en tenim una edició filològicament acurada)¹¹ i tanmateix mal estudiat, el de Joan Berenguer de Masdovelles. J. Rubió opinava d'aquest poeta que "en la combinació de rimes vol lluir de vegades el seu virtuosisme decadent [...] acusa no solament mal gust sinó també un moment de dissolució d'una tradició poètica [...] la banalitat de l'estil i dels temes és al mateix nivell [...] sentia una ingènua satisfacció de la seva habilitat a vèncer dificultats i no deixa d'advertir el 'compàs molt stret' al qual se subjectava en les seves extravagàncies, amb versos que es podien llegir en dues direccions i rimes absurdes [...]"¹² i M. de Riquer l'acusava d'haver escrit "uns quans milers de versos d'amor, amb tota mena de tòpics, de llocs comuns, de retòrica ja envellida i de consideracions feixugues";¹³ aquestes acusacions són encara d'ús comú, però hauran de ser revisades, com ho han estat tots els judicis d'aquesta mena pronunciats fins fa ben poc sobre totes les escoles cortesanes de l'Europa medieval. Per ara em limitaré a deixar constància de dos fets: el cançoner de Joan Berenguer és el més extens de la literatura catalana medieval, més que el d'Ausiàs March, i fou, gairebé al seu nivell, el poeta català més valorat pels compiladors del cançoners en la segona meitat del segle XV.¹⁴

¹¹ R. Aramon i Serra, *Cançoner dels Masdovelles. Manuscrit 11 de la Biblioteca de Catalunya*, Biblioteca de Catalunya, Barcelona, 1938, l'estudi introductor fou reimprès als seus *Estudis de Llengua i Literatura Catalana*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1997, pp. 207-234. No cal oblidar, amb tot, el projecte *Els cançoners catalans medievals. Concordances*, publicats al si dels Materials de l'Arxiu Informatitzat de Textos Catalans Medievals, Fundació La Caixa-Seminari de Filologia i Informàtica-UAB, Bellaterra, 1995, encara en vies de publicació, que ens està donant transcripcions acurades dels cançoners principals i les seves concordances; el *Cançoner dels Masdovelles*, a cura de J. Torruella, sortí el 1996.

¹² J. Rubió i Balaguer, *Història de la literatura catalana*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1984, en particular p. 425, abans publicat en castellà dins la *Historia General de las Literaturas Hispánicas*, dirigida per G. Diaz-Plaja, Bar-na, Barcelona, 1948, vol. I.

¹³ *Història de la literatura catalana*, segona edició, Ariel, Barcelona, 1980, vol. III, p. 127.

¹⁴ La seva presència és abundant en el cançoner *J* (67 composicions d'un total de 279, pràcticament les mateixes que el gran Ausiàs, que obre el cançoner), en el *N* (33 d'un total de 221, el poeta amb més composicions incloses en el manuscrit) i en el *L* (41 composicions de 103). Vegeu-ne els index a J. Massó i Torrents, "Bibliografia dels antics poetes catalans", *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 5 (1913-1914), pp. 3-276 i a la *Bibliografia de Textos Catalans Antics*, a la pàgina web <http://sunsite.berkeley.edu/PhiloBiblon/phhmbi.html>.

Com altres cançoners d'autor, el de Joan Berenguer està organitzat cronològicament; precisant més aquest postulat, està format per quatre seccions no compactes, diferenciades pel grau de cursivitat de la lletra, les quals es corresponen amb quatre fases successives de còpia, totes elles datables a partir de bon nombre de rúbriques on el mateix autor explicita el moment de la seva composició. Cada secció conté textos aproximadament coetanis, copiats si fa no fa en el seu ordre cronològic; sense que aquest sigui un axioma rígid, aplicable automàticament a tots i cadascun dels poemes, és un principi de validesa general que ens ajuda a orientar-nos en l'estudi de la seva producció. També s'ha cridat tradicionalment l'atenció sobre la precisió, amplitud i raresa d'algunes rúbriques, on el poeta exposa de vegades la motivació del poema, el seu comandatari, el seu destinatari o les condicions en les quals fou compost; és una clau que en alguns casos ens permetrà establir lligams entre la teoria implícita de l'amor cortès i la seva pràctica. Per fi, la coherència interna dels textos permet molt sovint lligar cada maldit a una trajectòria amorosa que podem explicitar a bastament a partir de les cançons d'amor dedicades a la mateixa dama.

Examinem en primer lloc els maldits. La part més antiga del cançoner, tancada cap al 1439-1440, quan, segons diversos indicis, l'autor participà en la campanya castellana de l'infant Joan, aleshores Rei de Navarra, conté dos cicles amorosos, el primer dedicat a *Dona de bé*, el segon a *Dona sens par*; els dos acaben amb els corresponents *comiat* i *maldit*, tot i que amb la segona farà encara les paus.¹⁵ Els *maldits*¹⁶ s'acollien a la tradició retòrica del *vituperium*, caracteritzada per l'ús de termes malsonants i injuriosos, però, també, per emprar l'estil baix i per permetre l'entrada d'elements lingüístics i conceptuals de la vida quotidiana; per això hi trobem sovint aspectes de la relació sentimental habitualment foragitats de la cançó amorosa, que s'acollia al registre alt.¹⁷ En el primer comiat, contra la norma cortès de la discreció, Joan Berenguer anuncia: "er diray lo cas com s'esdevench"; a la fi, la composició no passa de vagues acusacions de no haver estat correspost, amb acceptació d'un símil col·loquial: "Avetz pensat tenir com un mu-

¹⁵ En un estudi sobre el cançoner, en vies de publicació, faig una anàlisi detallada de tots aquests problemes, i també de l'estructura i fases de còpia del manuscrit.

¹⁶ Recentment ha aparegut una àmplia antologia d'aquesta tradició poètica a la lírica provençal i catalana, amb un estudi detallat de R. Archer i I. de Riquer, *Contra las mujeres: poemas medievales de rechazo y vituperio*, Quaderns Crema, Barcelona, 1998.

¹⁷ Crec que l'única tradició literària on aquest aspecte ha estat estudiat és la italiana; vegeu M. Marti, *Cultura e stile nei poeti giocosi del tempo di Dante*, Nistri-Lischi, Pisa, 1953, tota la primera part del qual, basada en l'estudi de les poètiques llatines de la plena Edat Mitjana, és aplicable al conjunt de les lletres europees.

sol / a me”.¹⁸ En el maldit que segueix tampoc no va més enllà de retrets genèrics, amb una expressió vulgar: “per mils dar en l’estacha”.¹⁹ En cert moment del segon cicle, el dedicat a *Dona sens par*, el poeta trenca amb la dama “quj llexa l’om gentil per pendre lo vilà”.²⁰ Li dedica una dansa-maldit on l’acusa, com diu la rúbrica, que al “vila donas jornada”, sense més detalls d’interès immediat; el maldit següent té més gràcia, i explica particularitats que un amant com cal hauria de celar: afirma primer que “d’altri sotz aymia”, i l’acusa després “que pus de tans sou niu / Que per null temps ire mes voltegant / Entorn de vos”.²¹ Composa després un *Encant* on descriu la subhasta del cos de l’amiga: “Co-us esta be anar per orts, / E ffer venir a flotetes grans / Palasament, alguns vilans, / Per ffer-vos-ho...”. Però, malgrat la gràcia indubtable del simil i l’encert de les grolleries, poc ens diu, encara, dels usos amorosos, si no és la reacció doblement humiliada del cavaller que es veu avantatjat per un vilà en el favor d’una dama.

Berenguer desplega a bastament l’art d’aquest gènere en un “Mal dit contre les uelles [...] a compas de dança”.²² Les expressions vulgars i insultants sovintegen: “velles vils mardoses”, “polloses”, “rugades”, “moscoses velles falçes”, “malvades velles sutzes”, “tristes, cohens e despeguades”, “pusoses”, tot a fi que les joves “No temau gens falçes petjades / De velles vils”; tema etern de la vida amorosa, la vigilància senil contra les joves enamorades. També és un vell tòpic l’acusació que aquelles, “En llur jovent [...] de grans colps sus les illades / Ffets s’an donar fins esmortir”.²³ El seu oncle, “Per qu’ieu suy vielhs, en favor de les vellas” li respon recordant-li que “trobaretz vellas qui fan venir / A bona cort les jovens argulloses”; i ell replica respectuosament a son “honcles cars: yeu no dich mal d’aquellas / Qui venir fan a conclusio tal / [...] Les jovens a cabal /, Ans les llou molt, he dich fan maravelles; / Mas yeu ho dich per les que [...] no volen consentir / Lo joy d’emor, ans fan amb mal morir, / Amb llurs grieus motz, les jovens amoroses”. Ensopeguem ací amb un motiu etern de la vida amorosa i de la tradició literària en temps de dones tancades: la vella mitjancera, l’alcavota.

Arribem per fi a l’aspecte que més ens interessa: els poemes on l’autor explica, en rúbriques llargues, circumstanciades i, de vegades, anticortesès,

¹⁸ *Ed. cit.*, núm. 15, vv. 14 i 45-46.

¹⁹ *Ed. cit.*, núm. 16, v. 36.

²⁰ Biblioteca de Catalunya, ms. 11, f. xxvij = 24^v; tot i que citaré els textos segons l’edició d’Aramon, transcriu les rúbriques directament del manuscrit. Aquesta correspon al núm. 29 de la seva edició. He d’advertir que la seva transcripció és gairebé sempre correcta, amb pocs errors, i que modifica lleugerament la grafia.

²¹ *Ed. cit.*, núm. 30, vv. 6 i 17-19.

²² F. xxxviii = 35^v, *ed. cit.*, núm. 48.

²³ *Ibidem*, vv. 15-16.

les anècdotes que el mogueren a escriure'ls, una raresa en la poesia amorosa medieval, sense comparació possible amb les glosses que, des de les *vides* i *razos* dels trobadors, expliquen i interpreten les obres que encapçalen amb els recursos escolars de l'*accessus ad auctores*.²⁴ El tercer nucli de *maldits* del cançoner està precedit per aquesta narració: “La cobbla de uall *scrita* ffitu jo, djt Masdouellès, ssobre lo cas següent: dues dones anauen ensemps de companyhja, he la vna dja a l'altre ‘Vet assj que ve masdouellès, conejx-slo?’ He l'altre respos que ssi. Repljca l'altre dient: ‘De tu es anamorat, djes ha que jo u conech; no se tu ssi n'as aguda conaxença’. Hj *aquella* dix que be u conaxja mas *que* ella no mo podja vedar. He jo, hohjdes les demunt dites rahons, ffitu la saguent cobbla”. A l'esparsa següent, Berenguer afirma violentament que ell no l'estima, i que l'amor que li ha manifestat “tot ho ffas ab enguan he barat”.²⁵

La realitat és ben diferent. Existia entre ells un afer sentimental i el poeta fou decebut “Car ffit m'aveu tal joch al descubert”;²⁶ descobrir l'engany de la dona serà l'objecte dels maldits que segueixen. En aquest primer descriu una cita secreta:

Recorde·us, crech, ab quina continença
 Rebes a mi, volenterosament,
 l'ora que·m fes venir secretament
 La hon ffermam abdosos covinença,
 E, com sabeu, me das jornada çerta,
 Ab gran voler que debes mi mostras,
 Car vostre cors del tot m'abendonas,
 Mas no·l volgui, per tenir·vos cuberta.

No·us toqui gens, si be·us viu descuberta,
 En sso que fonch promes per vos a mi;
 Ffeu·me·n estar com sertament sebi

²⁴ Per a la pràctica de les escoles llatines, la font més directa és E. A. Quain, “The Medieval *accessus ad auctores*”, *Traditio*, 3 (1945), pp. 215-264 i el volum d'A. J. Minnis, A. B. Scott i D. Wallace, *Medieval Literary Theory and Criticism c. 1100-c. 1375. The Commentary Tradition*, edició revisada, Clarendon Press, Oxford, 1988; la discussió més detallada sobre el contingut de les *vidas* dels trobadors i les seves fonts i mètodes és encara B. Panvini, *Le biografie provenzali. Valore e attendibilità*, Leo S. Olschki, Firenze, 1952, tot i que els estudis sobre el seu conjunt han avançat força: vegeu com a més representatius els treballs recents de S. Guida, els principals dels quals han estat reunits en el volum *Primi approcci a Uc de Saint Circ*, Rubettino, Soveria Mannelli-Messina, 1996.

²⁵ F. cvj = 101^v, *ed. cit.*, núm. 131.

²⁶ *Ed. cit.*, núm. 132, v. 11.

Que·us fora dan, car fembra prou sperta
 En perlar mal, ab vos era venguda,
 E ffeye·m por no descobris lo ffet.
 D'equest çervey vos fas ara retret,
 Ab tot conech es cosa ja perduda.²⁷

La fi del poema és encara més curiosa: pel que es veu, la promesa fou feta per escrit, i Berenguer en guardava curosament l'albarà:

Un lloc sper hon siau coneguda,
 Que·us pugua dir so que·us don per scrit [en aquest poema]
 E poblicar, axi·l gran co·l petit,
 com falçament m'aveu la ffe rumpuda,
 E dir tot sso que, fins esta jornada,
 Es entre nos passat, ab ffort gran pler,
 E gens no crech puguau naguar lo ver,
 Pero, si·u ffeu, lletr·n sera mostrada.

Be·us degreu sser, mala dona, guardada
 De scriur'axi, ni metr'en mon poder
 Lletr'en lo mon, pus avieu voler
 De no tenir la ffe per vos donada²⁸.

Curiosament, aquesta no és l'única notícia de tal mena; conservem un *maldit*, sens dubte independent del que comentem,²⁹ per què conté precisions que li són alienes ("us sou abandonada / A tals qui·us han per lo mon pobblicada", vv. 53-54), i que potser podríem vincular amb els maldits contra la dama venuda en encant ("vos, qui·us matets e·l enquant / E·us veig lliurar a·quell qui mes hi diu", vv. 25-26). És aquí on podem llegir la següent estrofa:

Gens no pensas en l'albara scrit
 De vostre ma, que·m fes per ffin'amor
 Lo jorn que ffuy de vos conqueridor,
 Car si·u fesseu, no m'aguereu jequit
 Axi com fes, ab ffort pocha temença,
 Llexant a mi per gran desconaxença.³⁰

²⁷ *Ibidem*, estrofes IV i V.

²⁸ *Ibidem*, estrofa VI i tornada.

²⁹ *Ed. cit.*, núm. 93. Segueix un grup de maldits format per tres de Berenguer, escrits a petició d'un cosí, que comentarem més tard; segurament, aquests provocaren la inclusió d'un grup de maldits del seu oncle Guillem, que tancà amb aquest.

³⁰ *Ibidem*, estrofa VII, vv. 49-54.

Abans li havia recordat: “dels bons sse que-us veu tots jorns burlant” i marca distàncies amb aquests amants malaguanyats: “No·u dich per mi, dona d'avol custuma, / Car no·m podeu ab ver metr'en tal suma, / Car sa-beu çert que-us he tocad'en carn”.³¹ El món de convencions eròtiques on ens introdueixen aquests dos poemes és més proper a la tradició boccacciana que a la lírica cortès: possessió carnal de la dona estimada, intercanvi de correspondència amb mencions explícites i comprometedores dels favors concedits, companyia de confidents no sempre de fiar... Són motius que podem trobar a la novel·la cortesana, però embolcallats amb tota mena d'eufemismes. De tota manera, l'autor no parla mai d'invenció literària, de ficcions més o menys basades en la realitat, sinó de fets viscuts, fa a la dama acusacions socialment molt greus i li esmenta esdeveniments que ella no podrà negar, perquè el poeta en té proves. En va cercaríem aquests continguts en la cançó amorosa medieval, tota plena de circumloquis, al·lusions genèriques, protestes desinteressades i afirmacions d'altruisme descarnalitzat.

Els poetes cortesans eren essencialment poetes de circumstància i la seva poesia, formal i objectiva,³² estava més amatent a les circumstàncies de la cort i als interessos a curt termini del públic (i de l'autor mateix) que a la sinceritat, a l'expressió d'experiències afectives o a la formalització d'uns sentiments determinats i d'uns prejudicis literaris que, al cap i a la fi, no aparegueren fins al Romanticisme; tanmateix, el *Canzoniere* petrarquesc, sens dubte l'experiència poètica més transcendent de tota l'Edat Mitjana, condiciona encara intensament l'estudi de tot poeta, en el qual, instintivament, desitgem trobar la transcripció d'una experiència passional. És més: les classes dominants de l'Edat Mitjana i del Renaixement veien en la poesia cortesa (i en la novel·la cavalleresca) l'instrument idoni per transmetre l'ideal de la cortesia, una forma de vida i de civilitat que creien superior i adient a la seva classe; des del *dolce stil novo*, els poetes italians posaren de moda la idea que l'experiència poètica formava una sensibilitat i donava un complex de qualitats espirituals³³ sense les quals hom no podia pertànyer al cercle

³¹ *Ibidem*, vv. 39-31.

³² Aquesta proposta, avançada a llur manera pels preceptistes medievals, fou relançada modernament per R. Guiette, “D'une poésie formelle en France au Moyen Âge”, *Revue des Sciences Humaines*, 54 (1949), 61-68, avui reimprès dins *Forme et sénésiance. Études médiévales*, Droz, Genève, 1978, pp. 1-24, i seguida fonamentalment pels estudis ara clàssics de R. Dragonetti, *La technique poétique des trouvères dans la chanson courtoise. Contribution à l'étude de la rhétorique médiévale*, Slatkine, Genève, 1979 i per P. Zumthor, “De la circularité du chant”, *Poétique*, 2 (1970), pp. 129-140, convertit després en un capítol de l'*Essai de poétique médiévale*, Seuil, Paris, 1972.

³³ Aquest és l'argument que induï la reialesa a la creació i manteniment del Con-

excels de persones espiritualment superiors, amb independència de llur origen social.³⁴ La poesia esdevenia d'aquesta manera una eina de brillantor personal i una autèntica carrera o, si més no, un bon ajut per a qui desitjava prosperar a la cort; així havia estat des de l'època dels trobadors³⁵ i això és el que era la poesia, sens dubte, per a Guillem, Joan Berenguer, Pere Joan de Masdovelles i llurs coetanis. Això no significa, d'altra banda, que en aquest context no pogués desenvolupar-se una autèntica vocació literària: com explicariem, si no, l'esforç titànic –i en gran mesura personal i solitari– d'Ausiàs March? Aquesta és l'explicació de tants poemes de circumstàncies i per encàrrec, de tantes lloances i declaracions amoroses a dames encimbellades que, si haguessin estat preses al peu de la lletra –i si haguessin estat correspostes– ben segur que haurien posat al poeta en un bon embolic; és també l'explicació del reaprofitament de poemes per dedicar-los a dames diferents... i de la proliferació de composicions de poc interès, de cançoners tan extensos i poc depurats com el de Joan Berenguer, que és una mostra excel·lent d'aquest gènere.

Entrem així al sector de l'obra de Joan Berenguer més desconcertant per a la nostra sensibilitat, i potser el més genuí en la de la seva època. Vegem una de les rúbriques més llargues del seu cançoner: "La cobbla de uall scrjta trematj jo, johan *berenguer*, a vn meu cossi (*siç*) quj amaua vna dona la qual auja a sa uolentat, he sabje-u jo; he sobre vna trena *que* ella auja feta dels seus cabells, la qual lo djt *mon* cossi lj demena, ells se barallaren, car ella no la y volch donar, ans lj djx que lj paguas dues camjsses (*siç*) que lj auja donades les quals *aquell* auja ja rompudes, e mes, que lj paguas ho lj tornas vn djamant que lj auja donat he partjren-se fort mal. He *per* la djta raho jo trematj-lj la djta cobbla a la qual me respos, no en rjms, car no sap de trobar, preguant-me lj fes vn mal djt sobre lo djt cas. He fju-ne dos, quj son de jus *scrts*: la hu de compas fort stret, quj va per vocals, l'altre de rjms vnjso-

sistori de Barcelona, i que traspua en tots els documents relatius a l'afer; els principals fören publicats per A. Rubió i Lluch, *Documents per l'història de la cultura catalana mig-eval*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1908-1921, vol. I, núm. cccxxxii, pp. 384-385 i II, núm. ccclxv, pp. 352-353, i per J. M. Casas Homs en apèndix al "*Torcimany*" de Luis de Averçó. *Tratado retórico gramatical y diccionario de rimas. Siglos XIV-XV*, amb nota preliminar de J. Rubió i Balaguer, CSIC, Barcelona, 1956, pp. 439-449.

³⁴ Malgrat haver-se fonamentat particularment en l'estudi de les lletres castellanes del segle XV, és útil en aquest sentit R. Boase, *The Troubadour Revival*, Routledge and Kegan Paul, London, 1978; en apèndix reproduceix els documents fonamentals relacionats amb el Consistori de Barcelona.

³⁵ Aquest és l'argument de M. Aurell, *La vielle et l'épée. Troubadours et politique en Provence au XIIIe siècle*, Aubier, Paris, 1989.

nans; he la djta cobbla *que* l*j* tremat*j* tenbe va per uocals, h*j* es la saguent. Ffeuse a x de maig de la *ry xxxvij*".³⁶

La cobla esparsa, com diu la rúbrica, va per vocals: rimen *ras, res, ris, ros* i *pachs, pechs, pichs, poch*s, seguint un artifici que havia emprat Raimon de Cornet;³⁷ per a l'objectiu que ara perseguim, tant sols ens interessa remarcar que precisa el color del "gentil cabell ros". El maldit següent segueix el mateix recurs, i fa rimar exclusivament monosíl·labs on només canvia la vocal; resulta força críptic, i no podem obtenir sinó un detall de la relació amorosa a la qual fa referència:

Crech be-us recort lo jorn que gens no-m plach,
Car me digues: "Huy vindrets a mon plech";
Vostre terçer qui-y fonch vos hi aplich [...]³⁸

No és gran cosa, però tenim novament la intervenció de tercers, aquesta vegada, segons sembla, del gènere masculí. Pel contrari, no trobarem cap detall de tipus personal en el segon dels dos maldits, també força retòric; sembla com si, desconeixent a fons els detalls més punyents de la relació entre el seu cosí i la dama, l'autor s'hagués refugiat en la retòrica. De tota manera, la rúbrica és inestimable: hi havia amants de classe noble, cortesans, que es feien regals, i que, com les parelles de tots els temps, es barallaven i, després, es tornaven els presents o es negaven a tornar-se'ls quan l'ús no ho permetia o el seu valor ho aconsellava. Ens consta que el cosí no sabia versificar però hem de suposar que, en cas contrari, hauria compost cançons per a la seva dama i que ho hauria fet seguint el model de l'única retòrica coneguda i digna d'aquests afers, la cortès.

Passem ara a un episodi força curiós, i crec que alhora revelador, d'allò que almenys en certs casos s'entenia per amor cortès; la rúbrica diu així:

³⁶ F. lxxvij = 61^v, *ed. cit.*, núm. 86.

³⁷ Els dos jocs de rims de la primera estrofa foren emprats per Raimon de Cornet, J.-B. Noulet i C. Chabaneau, *Deux manuscrits provençaux du XIVe siècle contenant des poésies de Raimon de Cornet, de Peire de Ladils et d'autres pôetes de l'école toulousaine*, Publications Spéciales de la Société pour l'Étude des Langues Romanes, Montpellier-Paris, 1888, reimpressió facsimilar de Slatkine Reprints-Laffitte Reprints, Genève-Marseille, 1973, primer manuscrit núm. 54, estrofa I, publicada novament per J. Massó i Torrents, "Poésies en parti inédites de Johan de Castellnou et de Raimon de Cornet d'après le manuscrit de Barcelone" segona part, *Annales du Midi*, 26-28 (1915-1916), pp. 1-35, núm. 10. No és l'única vegada que Berenguer emprà aquests artificis de Raimon de Cornet, com he remarcat en el meu estudi sobre el seu *Cançonier*. També el maldit que segueix va "per les vocals", fent rimar monosíl·labs força rars que pren, en part, d'aquest i d'altres poemes de Cornet.

³⁸ *Ed. cit.*, núm. 87, vv. 17-20.

“Lo djlluns sant de l'any xxx Nou mossen endreu despens he mossen francesch martj de gralla he jo, joan berenguer de masdouelles, Estant en la Cjutat de barcalona, fem nouellament aymjes; he per tant com per raho de les festes de pasqua aujem a partjr de la djta cjutat per anar en nostres Cases, acordam que y tornassem en lo mes de mayg apres seguent; he jo, durant lo temps que fom fora la djta Cjutat tots tresos, fju les cobbles seguens, he aquelles Trematj als djts mossen endreu he mossen gralla a lleyda hon es llur abjtassio e sso per tant com jo sens ells no podja tornar a la djta Cjutat, ans los auja esparar a l'arboç hon ells daujen venjr”.³⁹

Segueix una cançó on Berenguer presenta als seus amics un debat entre el cos, que recorda la promesa feta de tornar a Barcelona tots plegats, i el cor, que posa un termini, ultrapassat el qual, tindrà llibertat per a fer el viatge sol. A la primera estrofa ens diu el nom de la dama que havia triat, *Alianor*; el poeta s'expressa sempre amb l'abrandament que pertoca a un enamorat cortès (“amor, qui jorn he nit m'afflama / ab caldor gran, qu'inse-sanmen me te”, vv. 59-50), però en cert moment ens fa una al·lusió força enigmàtica: “fiu la promatença / Als cavallers [...] del lloch hon vull tornar [...] Fforem tornats, e no pessar la ralha / del brando ffi d'on vezia mon deu” (vv. 34-40). Una nota al marge d'aquests versos afegeix: “lo brando en la present cobbla djt es a nostra dona de la mar hj sta al costat de l'altar en un bastjment de fusta e del djt brando vey a m'aymja”.

Què podem deduir-ne, d'aquests elements?

En primer lloc, un record de Petrarca, a qui Berenguer manleva alguns tòpics evidents: si aquell s'havia enamorat “il giorno ch'al sol si scoloraro / per la pietà del suo Factore i rai”⁴⁰, o sigui, el divendres sant, els nostres tres amics s'havien acontentat amb fer-ho en una data pròxima, el dilluns sant. En segon lloc, quin amor era aquest que inflamava sobtadament el cor de tots tres? A més, Berenguer s'havia compromès a no “pessar la ralha / Del brando ffi d'on vezia mon deu” mentre els amics no tornessin: potser amb això ens vol dir que no faria cap maniobra d'aproximació en solitari a la dama dels seus somnis? Com a molt podem creure que el poeta està parlant del fet que ell i dos amics més s'han proposat fer la cort o festejar determinades dones, i de fer-ho conjuntament, no sé si com a plasenteria, com a desafiament o amb intencions de “tenir-les a sa volentat”, parafrasejant la seva manera d'expressar-se en aquests afers. En qualsevol cas, ara, la retòrica de l'amor cortès no ultrapassa, almenys de moment, els límits d'un entreteniment amical. No és l'únic cas; en un altre lloc del manuscrit, el poeta copia una obra “sobr'el uoler quj·m te sopjguat he vol sso que no vol ma

³⁹ F. lvijj = 54^r, *ed. cit.* núm. 66.

⁴⁰ *Canzoniere*, ed. de M. Santagata, Mondadori, Milano, 1996, núm. 3, vv. 1-2.

djspossjssjo”;⁴¹ novament, un escoli a la fi explica que “La hobra demunt *scr̄ta* tremetj a mossen Ffrancesch Martj gralla a Lleyda, he feu-me la resposta seguent en la qual dju qujna es la raho *que* los vuyt anamjchs, compres an aquells amor, an sobre mj tal senyorja”. Segueix, naturalment, la resposta de Gralla, més la rèplica de Berenguer.⁴² Per aquest camí arribem fàcilment a la poesia de lloança cortesana, com la que dedicà a Elfa de Perellós⁴³ o a “dona Aljanor de Cardona, muller del marques d’Orjstan”,⁴⁴ part d’un cicle en el qual participaren també Leonard de Sors i Francí Guerau.⁴⁵

Però les rúbriques de Joan Berenguer ens donen també notícies inestimables sobre la vida social de la poesia cortesa, la manera com s’articulava la relació entre autor, patrocinador i públic. La més completa és la que acompanya el núm. 161 de l’edició: “La hobre deull *scr̄ta* fiu jo, Johan Berenguer de Madouellès, per la noua entrada en lo regne del s[enyo]r r[ei] don Johan, La qual lj presentj en la vila de vilafrancha a xvij de janer any MCCCCLviiiij°, en la casa de Johan Terre hun lo dit s[enyor] posaua, presents lo reuerent mestre de Muntesa he de Sent Jordj, Lo fill de d[el] dit S[enyor] *que* era mestre de Calatraua, don Pedro d’Urreya, don Caros, mossen Rebolledo he don Llop de Gurreya, ffill de mossen Martj Torrellas, he molts d’altres homens d’onor; la

⁴¹ F. lxxviiiij = 73^v, *ed. cit.*, núm. 101.

⁴² *Ed. cit.*, núm. 102-103.

⁴³ M. de Riquer, *Historia de la Literatura*, p. 133, databa aquest poema després de 1464, basant-se en una interpretació literal del perills que la dama havia passat, i que el poeta exposa a la estrofa IV. Elfa de Perellós fou casada amb Hug II de Cardona, de la branca de Bellpuig; militaven amb els revoltats i foren empresonats: ell morí en captivitat (1463) i ella aparegué alliberada a Barcelona el mes d’octubre de 1464, sota la protecció del Conestable. El poema celebraria aquestes circumstàncies. Però l’estrofa esmentada ha d’ésser interpretada segons la resta del poema, una lloa de les virtuts cortesanes, i els “perills” als quals al·ludeix són els paranys que aquestes han de superar. D’altra banda, al vers 11 diu d’ella: “trobad’e donzella”, i ho rebla al v. 41: “clamor porets ffer, donzella, de mi”; per molt que l’autor en faci un retrat afavorit, no em sembla possible anomenar donzella a una vídua. S. Sobrequès, en l’article que redactà sobre Hug de Cardona-Anglesola i Perellós, fill d’aquest matrimoni, per a la *Gran Enciclopèdia Catalana*, el documentava per primera vegada com a patge del Conestable; pot ser per això considera hipotèticament els voltants de 1445 com a la seva data de naixement. Coneix més detalls A. Bach i Riu, *Bellpuig d’Urgell i la seva antiga baronia al Pla d’Urgell*, Fundació Salvador Vives Casajuana, Barcelona, 1972, cap. VII, el qual, en la documentació que ha fet servir, troba a Hug III de Cardona, marit d’Elfa, des de l’any 1441 i resumeix part del contingut de llurs capítols matrimonials sense donar-ne la data. Considerar que Hug i Elfa van contraure matrimoni per aquests danys no em sembla gens agosarat.

⁴⁴ F. cxxxv = 130^r, *ed. cit.*, núm. 158.

⁴⁵ M. de Riquer, *ob. cit.*, pp. 26, 60 i 132.

qual, *aptes* aguj llegida he *presentada* al dit s[senyor], lo dit *Mestre de Montesa* pres he torna [a] llegir".⁴⁶ Tenim tots els ingredients d'una festa cortesana: el Rei i la seva cort, que s'allotjava, com de costum, a casa d'un vas-sall, la presència dels personatges més rellevants del seu seguici, el poeta que llegeix un poema i un membre destacat del grup que, enfervorit pel text, o aprofitant l'entusiasme del grup per brillar ell mateix, agafa el paper i el torna a llegir; amb el nom i filiació de tots els presents, l'autor vol assegurar per a la posteritat aquell moment de glòria personal.

Aquest no és l'únic exemple en el seu cançoner: com demostren els documents de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, durant la guerra civil, el poeta gaudi de la confiança de Joan II,⁴⁷ i les rúbriques d'aquesta part del cançoner ens donen sovint notícia d'actes com aquest, que normalment descriu amb menys deteniment. La que segueix és encara ben rica en precisions: "La ho-bre deuall scr̄ta, a xxij deguost, *any* MCCCCLxiiij, assi, en la Cjutat de Terraguona, a mon rey he senyor *per* la *gracia* de Deu, don Johan, *presentj* jo, Johan Berenguer de Masdouell[e]s, *presens* ma Senyora he Reyna, l'archabisbe de Caraguosa (*sic*), don Alfonso d'Eraguo, fills d~~e~~ dit *mon* Rey he Senyor, don Anrjch, jnfant Nabot, don Lop d'Urreya he don Pedro, frares, *mos-sen* Rodrjguo de Rebolledo, don Loch de Gurreya, don Mateu de Muncada e molts Altres varons, cauallers he gentilshomens, he a la dita Ma Rreyna he Senyora, l'obra *aptes* seguent *dequesta*".⁴⁸ Altres donen senzillament el nom del destinatari i la data: "La obre deuall scr̄ta, presents Mon Rey e Senyor he Ma Reyna he Senyora e molta gent d'onor, en les fe[s]tas de Nedal de la *any* MCCCCLxv, a don Ferrando, *primogenjt* ffill dels dits Mon Rey he Senyor he Ma Reyna he Senyora, *presentj* assi en la Ciutat de Terraguona",⁴⁹ o bé

⁴⁶ F. cxxxviiiij = 134r.

⁴⁷ Des de les *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes y dar alguna idea de la literatura de Cataluña*, de F. Torres Amat, Imp. Verdaguer, Barcelona, 1836, que cito pel facsimil de Curial, Barcelona, 1973, passant per les pàgines que hi dediquen J. Rubió i Balaguer i M. de Riquer, la documentació de l'Arxiu de la Corona d'Aragó ha estat una font contínua d'informació sobre el nostre poeta. Avui tenim l'excel·lent estudi de conjunt de R. Conde Delgado de Molina, "Dades sobre la família dels Masdovelles", dins *Estudis Universitaris Catalans. XXV. Estudis de Llengua i Literatura Catalanes oferts a R. Aramon i Serra en el seu setantè aniversari*, Curial, Barcelona, 1983, vol. III, pp. 81-96 (té poc interès V. Carbonell i Virella, "Els Masdovelles, llinatge del Penedès", *Miscel·lània Penedesenca*, 1, 1978, pp. 17-27). Els documents més importants són Cancelleria, Registre 3383, f. xxij^r i 3355, ff. 136^v-140^r, aquest últim publicat per Conde Delgado de Molina, "Dades sobre la família", pp. 90-93.

⁴⁸ F. cxxxxvj = 141r, núm. 166 de l'edició.

⁴⁹ F. cxxxviiiij = 143v, núm. 168 de l'edició.

aquesta, encara més senzilla: “L’obre de uall *scr̄ta* presentj al s[enyor] *Prinsep* apres hac desberetat don Pedro de Portugal a Calaff, en lo fabrer de *Lary Lxv*”⁵⁰ i altres del mateix estil que ara no cal citar.

Sí que em sembla pertinent aportar la notícia que acompanya una de tres obres dedicades a la presó del Príncep de Viana, naturalment del tot favorables a la imatge del Rei; la primera li fou tramesa: “La hobra de uall *scr̄ta* fiu en lo mes de deembre *ary* MCCCCLx sobre la *preso* que feu lo Senyor Rey en Johan d’Areguo de son fill don Carles, *Prínsep de Viana*, en la Cjutat de Leyda, la qual lj trematj *per mossen Luys de Vich* quj aquella lj dona”;⁵¹ el mateix intermediari portà una nova composició al Príncep⁵² i arriben per fi a la notícia que més ens interessa: a peu de pàgina, l’autor anotà el següent escoli: “L’obre demunt *scr̄ta* tremetj a Lleyda *per mossen benet Çalba*, la qual dix dona al reuerent Archabjsbe de Terraguona a quj se dressa ab tot sia *per tota Catalunya* e la mjetgeria de Lx *personas* quj *per* la deslljurança de don Carles, Prjnsep de Viana, eran *per* anbadors al Senyor Rey”.⁵³ Aquestes ratlles descriuen vivament el moviment de textos publicitaris que, segons tots els indicis, recorrien les corts i els nuclis polítics del Principat amb motiu de l’empresonament de Carles i de les alteracions que se’n seguien;⁵⁴ i aquest, segurament, fou un moment excepcionalment intens d’una de les formes habituals de vida poètica, però no essencialment diferent del que acollí tants sirventesos polítics que acabaren el seu periple closos en les fulles dels cançoners.

Aquestes informacions no ens diuen res que, essencialment, no sabéssim pels mateixos testimonis literaris, més o menys idealitzats, des del *Castiagilos* de Raimon Vidal de Bezaudun,⁵⁵ passant pels cercles literaris cata-

⁵⁰ F. cxxxxviiiij = 144^v, *ed. cit.*, núm. 169.

⁵¹ F. cxxxxj = 136^r, *ed. cit.*, núm. 162.

⁵² F. cxxxxij = 137^r, *ed. cit.*, núm. 163.

⁵³ F. cxxxxiiij = 139^v, a continuació del núm. 164 de l’edició que venim citant.

⁵⁴ Per a aquest tema, vegeu J. Massó i Torrents, *L’antiga escola poètica de Barcelona. Lliçons donades en els cursos monogràfics d’Alts Estudis i d’Intercanvi els dies 29 i 30 d’abril i 2, 6, 7 i 9 de maig de 1921*, Imprempta de la Casa de Caritat, Barcelona, 1922, especialment pp. 68-87, així com del mateix autor, *El Príncep de Viana i les seves relacions literàries. Discurs llegit pel president Jaume Massó Torrents en la sessió inaugural del curs acadèmic 1926-27, celebrada el 14 de desembre de 1926*, Ateneu Barcelonès, Barcelona, s. d., J. M. Azcona, “El Príncipe de Viana. Escritos del príncipe. Fuentes históricas. Iconografía”, *Príncipe de Viana*, 2 (1941), pp. 77-79, J. Rubió i Balaguer, *Història de la Literatura Catalana*, pp. 430-432 i M. de Riquer, *Història de la Literatura Catalana*, pp. 98-102; desde la perspectiva de l’historiador, F. Soldevila, *Història de Catalunya*, Alpha, Barcelona, 1963, pp. 734-736.

⁵⁵ Hi ha diverses edicions recents, com la de J.-Ch. Huguet dins les *Nouvelles occi-*

lans,⁵⁶ com els que en aquest temps funcionaven al voltant dels monestirs de Valldonzella i Framenors,⁵⁷ fins a les tertúlies valencianes,⁵⁸ com la de Ramon Mercader, descrita per Roís de Corella, o la d'Isabel Suaris;⁵⁹ però aporten el suport d'una informació de tipus documental que complementa el nostre punt de vista. I, sobretot, permeten penetrar en les emocions que aquests actes suscitaven en els propis protagonistes, els autors, sense els vels boirosos de la fabulació poètica. Amb aquestes dades, resulta fàcil imaginar les motivacions, la gènesi i els destinataris d'altres composicions de Berenguer, com són els elogis d'Elfa de Perellós i d'Elionor de Cardona; i tornant al nostre tema central, la disfressa cortesana, no resulta gens difícil d'entendre l'especial concepció que l'amor havia d'assumir quan una cançó amorosa era motivada per un esdeveniment social, dedicada a una dama encimbellada i publicada al si d'una cort, d'una tertúlia, d'un cercle literari lletrat o burgès, d'un certamen o d'un consistori poètic.⁶⁰

tanés du Moyen Age, Flammarion, Paris, 1992, amb versió francesa, la de G. Tavani, Raimon Vidal, *Il Castia-gilos e i testi lirici*, Luni Editrice, Milano-Trento, 1999, amb versió italiana i la de H. Field, Ramon Vida de Besalú, *Obra poètica*, vol. II, Curial, Barcelona, 1991. Existeix també una traducció al castellà de J. D. Rodríguez Velasco dins el seu recull *Castigos para celosos, consejos para juglares*, Gredos, Madrid, 1999.

⁵⁶ Vegeu una visió de conjunt, encara vigent, al capítol corresponent de Massó i Torrents, *L'antiga escola poètica de Barcelona*.

⁵⁷ Vegeu l'estudi de J. Auferil, "La *Sort* d'Antoni Vallmanya i el cercle literari de Valldonzella", *Studia in Honorem prof. M. de Riquer*, Quaderns Crema, Barcelona, 1986, vol. I, pp. 37-77.

⁵⁸ T. Martínez Romero, "Variacions sobre el tema 'Corella i els contemporanis valencians'", *Caplletra*, 24 (1991), pp. 45-66, en particular les pp. 46-47, la seva introducció a J. Roís de Corella, *Rims i proses*, Edicions 62, Barcelona, 1994, pp. 7-10, J. Guia i Marín, *Fraseologia i estil. Enigmes literaris a la València del segle XV*, L'Estel, València, 1999, pp. 43-47. Per a la importància que assoliren aquestes tertúlies com a matèria literària, vegeu a més S. M. Cingolani, *Joan Roís de Corella: la importància de dir-se honest*, Eliseu Climent, València, 1998, pp. 75-77 i 189-203, així com J. Solervicens, *El diàleg renaixentista: Joan Lluís Vives, Cristòfor Despuig, Lluís del Milà, Antoni Agustí*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1997, pp. 35-65.

⁵⁹ A. Ferrando i Francès, "La tertúlia d'Isabel Suaris a la València quatrecentista", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 37 (1979-1982), pp. 105-151.

⁶⁰ A més dels treballs suara citats, per als certàmens vegeu J. Massó i Torrents, *L'antiga escola poètica de Barcelona*, cap. IV, A. Ferrando i Francès, *Els certàmens poètics valencians*, Institució Alfons el Magnànim, València, 1983 i J. Auferil, "La *Sort* d'Antoni Vallmanya". La bibliografia sobre el consistori de Barcelona abunda força més; vegeu el mateix treball de Massó, cap. III, que reuneix gran part dels testimonis coneguts sobre els certàmens barcelonins, inclosos els tractats teòrics i el cerimonial

A aquestes notícies hi hem d'afegir un grapat de poemes, aparentment sense cap característica particular, on les rúbriques de Joan Berenguer palesen a bastament la seva condició d'obra d'encàrrec: recordem els maldits per al seu cosí on el poeta, a més d'estar afectat per la relació de parentiu, ens assabenta que tot aquell afer "sabje·u jo"; dit d'una altra manera, hi estava implicat per alguna via. No podem dir el mateix dels casos que ara vull recordar breument; per exemple, sobre les circumstàncies dramàtiques i boccaccianes de dos enamorats al mig d'una pesta: "per hun home quj era hj es anamorat duna donzella hj aturauen abdosos djns vna Cjutat he comensarensi a morjr, he los djts home he donzella acordaren axjr de la djta Cjutat [...] he per tant com ell no sabja la dita donzella En qujna part hjrja tremes a la djta Cjutat vn seu serujdor *per* entremetres la dita donzella hun era [...] he pregua a mj lj fes alguna hobre que lo dit seu serujdor donas a la dita donzella he jo sobre sson cas ffju la seguent".⁶¹

Pero aquestes rúbriques tornen a il·lustrar sobre les mil i una modalitats de les relacions home-dona en l'àmbit cortès: en nom d'un enamorat malcontent d'una entrevista on no obtingué el guardó que esperava, l'"obre [...] ffeta per [a] vna dona quj auja promes donar lloch a son anamorat en çerta part, he pujxs mes-se'n entorn hj aquell partj, romput e malcontent d'ella, he apres, panadjnt-se'n, tremes-lj la djta hobra la qual fju jo";⁶² a fi que ningú pugui dir que els homes sempre busquen el mateix, citaré un cas ben curiós: "La hobre devall *scr̄ta* he ffeta ssobre vna dona quj feya festa ha hun home he lj donaua sentjment *que* lj volja be ab tota honestat he lo djt home en semblant manera la hamaua he moltes veguades [...] ho djx a la djta dona hj ella jcnoraue·u he no·u creya he *perque* lo djt home la amaua honestament pregua a mj ffes halguna hobre ssobre son cas *perque* aquella tremates a la djta dona quj icnoraua que ell l'amas nj la volgues amar honestament".⁶³ Malgrat tot, l'amor és sempre l'amor, i no tots són ni desinteressats ni desafortunats, com il·lustra la rúbrica següent: "La hobre deuall *scr̄ta* ffju jo [...] per hun home quj es anamorat d'una gran dona de la qual per sa ballesa he valor james pensaua auer be, mas lo voler lj promatja en sagur que

descriu per Enric de Villena i publicats amb el seu *Arte de trovar*, edició, prólogo y notas de F. J. Sánchez Cantón, Victoriano Suárez, Madrid, 1923, M. de Riquer, *Història de la Literatura Catalana*, Ariel, Barcelona, 1980, vol. I, pp. 521-524 i G.Tavani, "Tolosa i Barcelona: dos consistoris per a una poesia", *Actes del Vuitè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Tolosa de Llenguadoc, 12-17 de setembre 1988)*, Abadia de Montserrat, Barcelona, 1989, pp. 297-324, inclòs avui al seu recull *Per una història de la cultura catalana medieval*, Curial, Barcelona, 1996.

⁶¹ F. lxxxv = 79^r, núm. 105 de l'edició.

⁶² F. lxxviiiij = 73^r, núm. 100 de l'edició.

⁶³ F. lxxxiiij = 78^r, *ed. cit.*, núm. 104.

la consegurja he que no duptas demanarlj sso que·n volja, he que cuntjnua-
dament la seruj s he Tingues a prop; he ssobre lo desus dit pregua a mj lj ffs
alguna hobre la qual pogues tremetre a la dita gran dona, he per amor dell jo
ffju la seguent la qual lj donj hj aquell[l] la tremes a la dita dona”.⁶⁴

No podem dir que aquesta sigui una prosa elegant; l'autor sembla més
aviat obsedit per una precisió plena de redundàncies; però em sembla que
tots aquest casos il·luminen a bastament la vaguetat i l'ambigüitat de l'ex-
pressió amorosa cortesana, una ambigüitat darrera la qual s'esvaneixen la
riquesa i la varietat de les situacions que aquesta podia arribar a encobrir,
més que a descriure. Veiem els amants platònics i altruistes, sense cap
desig inconfessable, que, segons el seu testimoni, encara existien, però pur-
gaven les faltes de la turba de mentiders a l'aguait de les febleses femenines,
veiem els que estimaven massa alt i, malgrat tot, la força de l'amor els era
propícia, contemplem les dificultats d'aquells que “haviem a sa voluntat” les
dames dels seus somnis en un món on això no estava gens ben vist, el ne-
guit de la separació i, fins i tot, el renunciament. Hem vist també l'enuig, les
baralles, els retrets, la recança i el penediment. Però hem vist també poemes
on l'amor cortès no era sinó una carcassa retòrica per a lloar dames benes-
tants, escrits amb ocasió d'un certamen, d'una festa més o menys pública,
del comiat d'una núvia que marxava a reunir-se amb el seu marit. O, senzil-
lament, per complir amb compromisos de coneguts, d'amics i parents, qui
sap si també d'encàrrecs mercenaris...

Què volia dir, en aquest context, l'expressió “amor”, que nosaltres, a fi de
concretar-lo més, designem com a “amor cortès”? Crec que la resposta la
podem trobar en un poeta més tardà tot i que infinitament més gran, Wi-
lliam Shakespeare, però tan cortès al cap i a la fi com Masdovelles; per don-
nar fi a una obra tota ella basada en els equívocs del llenguatge de la cort,
Love's Labour's Lost o, com sol traduir-se, *Treball d'amor perdut*, la Princesa
de França fa patir el Rei de Navarra, que li ha declarat la seva passió:

We have receiv'd your letters, full of Love:
Your favours, the Ambassadors of Love.
And in our maiden council rated them,
At courtship, pleasant jest, and courtesy,
As bombast and as lining to the time:
But more devout than this in our respects
Have we not been, and therefore met your loves
In their own fashion, like a merriment.⁶⁵

⁶⁴ F. lxxxv(bis) = 80^r, núm. 106 de l'edició.

⁶⁵ Cito segons l'edició de G. B. Harrison, *Love's Labour's Lost*, The Penguin Sha-
kespeare, Penguin Books, Melbourne-London-Baltimore, 1953, p. 106.

[“Nosaltres hem rebut les vostres cartes, / plenes d’amor, amb els vostres regals, / ambaixadors d’aquest amor, / i, en les nostres converses de donzelles, / els hem considerat com a galanteria, / com una broma intrascendent, i com a cortesia, / com una pompa i un revestiment del temps. / Però el nostre respecte no ha estat pas més devot / que tot això, i hem acceptat el vostre amor / a la seva manera, com un divertiment”]⁶⁶

Naturalment, com correspon a una comèdia, això no era cert, i l’obra acabà amb un casament; però l’escena ens il·lustra a bastament sobre les possibilitats significatives del llenguatge de la cortesia en el seu ambient original.

Com en tantes coses, Shakespeare no creava a partir del no res; la imatge del trobador enamorat en la tradició moderna fou forjada per Uc de Saint Circ, trobador ell mateix i autor de les *Vidas* que introdueixen l’obra de cada autor en un grup de manuscrits.⁶⁷ Del trobador romàntic per excel·lència, Bernart de Ventadorn, ens en fa un retrat suggerent que el presenta primer enamorat de la vescomtessa de Ventadorn, motiu pel qual “lo vescoms [...] s’estranyet de lui e la moillier fetz serar e gardar”, després, d’Elionor d’Aquitània “et estan cum ella, lo reis Enrics d’Englaterra si la tolc per moiller e si la trais de Normandia e si la menet en Angleterra. En Bernartz si remas de sai tristz e dolentz”.⁶⁸ Tanmateix, quan Uc de Saint Circ escriví la seva pròpia autobiografia, inclogué aquesta sorprenent informació: “Cansos fez de fort bonas e de bos sons e de bonas coblas; mas non fez gaires de las cansos, quar non fo fort enamoratz de neguna; mas ben se saup feingner ena-

⁶⁶ Acte 5e, escena 2^a. Cito per la traducció de S. Oliva, Vicens-Vives, Barcelona, 1990, p. 111. La traducció de J. M. de Segarra (Institut del Teatre, Barcelona, 1984, p. 151), avui una mica envellida, és més fidel al vocabulari cortès: “Hem rebut vostres cartes d’amor plenes / i els regals vostres, missatgers d’amor, / i, en el nostre consell de minyonia, / els hem considerat com galanteig / i com broma agradable i cortesia / i esplai retòric per passar l’estona. / Mes no els havem donat, per nostra part, / cap importància, i per això nosaltres / ens hem pres vostre amor tal com el vèiem, / com una pura broma”.

⁶⁷ L’establiment de la seva autoria ha estat el fruit de recerques llargues i complexes; el conjunt més significatiu han estat els treballs de S. Guida, en gran part reunits en el seu *Primi approcci a Uc de Saint Circ*.

⁶⁸ *Biographies des troubadours. Texts provençaux des XIIIe et XIVe siècles*, publicats per J. Boutière et A.-H. Schutz, Privat-Didier, Toulouse-Paris, 1950, que cito per la reimpressió facsimilar de Johnson Reprint Co., New York-London, 1971, xiv, pp. 24-25. Podeu veure també la reimpressió amb traducció francesa de I.-M. Cluzel, amb el mateix títol, publicada a la col. Les Classiques d’Oc, Nizet, Paris, 1973, pp. 20-21. Recentment aquesta edició ha estat reimpressa y traduïda al castellà per M. de Riquer, *Vidas y retratos de trovadores*, Círculo de Lectores, Barcelona, 1995, pp. 11-

moratz ad ellas ab son bel parlar. E saup ben dire en las soas cansos tot so que·ill avenia de lor, e ben las saup levar e ben far cazer”.⁶⁹ El seu testimoni no és únic; Juan Alfonso de Baena, en enumerar el catàleg de les virtuts del bon cortesà, acaba exigint-li “que sea amador e que siempre se preçie e *se finja* de ser enamorado”.⁷⁰

Aixó tampoc no té res d'estrany. La característica fonamental del llenguatge cortès, i encara més en la poesia amorosa, és la seva extremada rarefacció: pocs motius, poques paraules, i ben seleccionades, han de servir per descriure totes les situacions imaginables de la complexa relació home-dona, que no tenia cap altra possibilitat d'expressió poètica de caràcter seriós i amb dignitat literària; d'altra banda, avui sabem bé que, en un codi pobre en signes, aquests han de cobrir forçosament un espectre semàntic ampli i el seu significat esdevé ambigu. Em sembla per tant que aquest és el cas del que anomenem “amor cortès”, i que de vegades seria preferible denominar “retòrica cortès”; l'un i l'altra es feien servir en contextos que avui no se'ns acudiria relacionar amb cap experiència eròtica ni amb cap manifestació del sentiment amorós.

13. _____

⁶⁹ Cito per l'edició de Boutière-Schutz, p. 333, reimpressió amb versió francesa, p. 240 i amb versió castellana p. 124.

⁷⁰ “Prologus Baenensis”, ed. de B. Dutton i J. González Cuenca, *Cancionero de*

Juan Alfonso de Baena, Visor, Madrid, p. 8.